

प्रकरण पाचवे उपसंहार

‘एका साळियाने’ या आत्मचरित्राचा अभ्यास प्रस्तुत शोध निबंधात केला आहे. हे आत्मचरित्र लक्ष्मीनारायण बोळी या कवीचे आहे. लक्ष्मीनारायण बोळी हे तेलुगू भाषिक असून मराठी साहित्य क्षेत्रात रममाण झाले. मराठीतील अनेक वाङ्मयप्रकार त्यांनी हाताळले. बोळींच्या साहित्य प्रेमाला घरातून प्रचंड विरोध झाला. पण या विरोधाला न जुमानता बोळींनी स्वतःला साहित्य क्षेत्रात झोकून दिले. जन्माने तेलुगू असणाऱ्या बोळींनी मराठी भाषेवर निस्सीम प्रेम केले आणि विपुल अशी साहित्य निर्मिती केली. यामध्ये कथा, कविता, नाटक, लावण्या आणि अनुवादित साहित्याचा समावेश होतो. अशा साहित्यनिर्मितीतून बोळींनी मराठी साहित्य क्षेत्रात स्वतःचे एक वेगळे अस्तित्व निर्माण केले. लक्ष्मीनारायण बोळींना त्यांच्या पहिल्या पत्नीकडून हवं ते सुख मिळाले नाही. तेव्हा बोळी आपली नाट्य सहकारी शोभा कल्याणीकडे आकर्षित झाले. दोघांमध्ये मैत्रीचे संबंध निर्माण झाले. या मैत्रीतूनच त्यांनी लग्न केले. अशा या लक्ष्मीनारायण बोळी यांच्या एकूण आयुष्याचा अभ्यास या शोध निबंधात केला आहे.

पहिल्या प्रकरणामध्ये आत्मचरित्राच्या स्वरूप वैशिष्ट्यांसह त्याच्या वाटचालीचा विचार केला आहे. आत्मचरित्र आणि चरित्र यामध्ये काही बाबतीत साम्य असल्यामुळे आत्मचरित्राचा विचार करण्याअगोदर चरित्राचा विचार केला आहे. यामध्ये चरित्राच्या विविध अभ्यासकांनी केलेल्या व्याख्यांनुसार चरित्राचे स्वरूप थोडक्यात स्पष्ट केले आहे. चरित्र आणि आत्मचरित्राच्या भेदांचा सविस्तर विचार केला आहे.

चरित्र लिहिणे जेवढे सोपे असते तेवढे आत्मचरित्र लिहिणे सोपे नसते. आत्मचरित्र लिहिण्यासाठी आत्मचरित्रकारास स्वतःच्या जीवनाकडे तटस्थतेने पहावे लागते. स्व-जीवनाकडे तटस्थवृत्तीने पाहणे अत्यंत अवघड असते. कारण स्वतःच्या जीवनाची उजळ

बाजू स्पष्ट करताना व्यक्तिला कोणताही संकोच वाटत नाही. पण स्वतःच्या अवगुणांचे चित्रण करताना व्यक्ती कचरते. स्व-जीवनाचे सत्य जगासमोर मांडणे त्याला कठीण जाऊ शकते. सत्यकथन करायचे असेल तर लेखकाजवळ प्रांजळपणा असावा लागतो. प्रांजळपणा जर त्याच्याकडे नसेल तर आत्मचरित्रामध्ये अनेक प्रसंग लपवण्याकडे त्याचा कल असतो. आत्मचरित्राची मांडणी करताना कोणते प्रसंग निवडायचे आणि ते कसे मांडायचे याची दक्षता आत्मचरित्रकारास घ्यावी लागते. अन्यथा आत्मचरित्र भरकटते. लेखक स्वतःच्या जीवनातील प्रसंग चित्रित करत असताना त्याच्या सहवासात आलेल्या अनेक व्यक्तिरेखा आत्मचरित्रात साकारत असतो. लेखक जन्मापासूनच समाजात वावरत असतो. जीवन जगताना त्याचा वारंवार समाजाशी संबंध येत असतो. त्यामुळे लेखकाच्या जीवनासह समाजाचेही दर्शन आत्मचरित्रामध्ये घडत असते. 'एका साळियाने' या आत्मचरित्राचा अभ्यास करण्यासाठी आत्मचरित्राची स्वरूप, वैशिष्ट्ये आणि वाटचाल जाणून घेणे महत्त्वाचे वाटले म्हणून या प्रकरणात त्याचा आढावा घेतला आहे.

दुसऱ्या प्रकरणामध्ये लक्ष्मीनारायण बोली यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण कशाप्रकारे झाली याचा विचार केला आहे. प्रकरणामध्ये सुरवातीला लक्ष्मीनारायण बोली एक व्यक्ती म्हणून कसे होते ते स्पष्ट केले आहे. लक्ष्मीनारायण हे लहानपणापासून नाकारले गेलेले व्यक्तिमत्त्व आहे. स्वतःच्या या दुय्यम व्यक्तिमत्त्वाची जाणीव त्यांना काही प्रसंगातून लहानपणीच झाली. यातूनच त्यांचा स्वभाव भिन्ना, संकोची, एकलकोंडा झाला असल्याचे जाणवते. बोलींना स्वतःबद्दल जराही आत्मविश्वास नाही. स्वतःकडे ते नकारात्मक दृष्टीकोनातून पाहतात. संकुचित विचारांमुळे ते स्वतःला अनेक गोष्टींकडे पाठ फिरवतात. कोणतीही गोष्ट आपल्या आवाक्याबाहेरची आहे असा त्यांचा समज आहे. पण चित्रकला मात्र त्यांना मनापासून आवडत होती. वयाच्या चौदाव्या वर्षी बोलींना चित्रकलेमध्ये बक्षीस मिळाले. तेव्हापासून बोलींच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीस खरी सुरुवात झाली. पण वडीलांच्या कलावंतांप्रती असणाऱ्या गैरसमजामुळे बोलींना स्वतःच्या

इच्छेविरुद्ध चित्रकला सोडावी लागली. बोर्लींच्या मोठ्या माणसांसमोर कधीही तोंड न उघडण्याच्या स्वभावामुळे त्यांची जीवनातील अनेक प्रसंगी कुचंबना झाली आहे. बोर्लींचे काका, वडील आणि त्यांची पहिली पत्नी यांच्याकडून त्यांचा अनेक वेळा मानसिक छळ झाला. पण स्वतःपेक्षा इतरांचा विचार करण्याच्या प्रवृत्तीमुळे त्यांनी सर्व मुकाट्याने सहन केले.

लक्ष्मीनारायण बोर्लींना बोरकरांच्या कवितेमुळे काव्याची जाणीव झाली आणि बोर्लींच्या काव्य कारकीर्दीला सुरवात झाली. बोर्लींनी अनेक कविता लिहिल्या. पण त्यांच्या घरच्यांना बोर्लींचे साहित्यप्रेम खटकत होते. सर्व बाबतीत घरच्या लोकांच्या शब्दाबाहेर न जाणारे बोर्ली या बाबतीत मात्र त्यांच्या विरोधात गेले. कवितेबरोबरच बोर्लींनी अनेक नाटकांचे दिग्दर्शन केले. अनेक नाटकांतून अभिनय केला. स्वतः काही नाटके लिहून सादर केली. नाट्य स्पर्धांतून त्यांच्या अनेक नाटकांना पारितोषिके प्राप्त झाली. बोर्लीं फार नाट्यवेडे होते. बोर्लींनी जवळ जवळ चार दशके नाट्यक्षेत्रात घालवली. यातून त्यांचे नाट्य वेड स्पष्ट होते. या नाट्यवेडामुळेच शोभा कल्याणीशी त्यांचे सूत जुळले. लक्ष्मीनारायण बोर्ली यांना तेलुगू भाषा जन्मापासून अवगत होती. सततच्या लेखन वाचनातून त्यांनी मराठी भाषेवर प्रभुत्व मिळवले. या तेलुगू आणि मराठी भाषेच्या जोरावरच ते एक उत्तम अनुवादक झाले. या अनुवादकाने मराठी साहित्य विश्वाला तेलुगू आणि तेलुगूला मराठी साहित्याची ओळख करून दिली आहे. मराठी भाषेच्या प्रेमातूनच त्यांनी तेलुगू आणि मराठीतील साम्यस्थळे उलघडून दाखविली. मराठी भाषेचे ऋण फेडण्यासाठी तेलुगू शाळेंसाठी मराठी अभ्यासक्रमानुसार मराठी पुस्तके तेलुगूमध्ये अनुवाद करून दिली. लक्ष्मीनारायण बोर्ली यांच्या कवी, कथाकार, गीतकार, दिग्दर्शक, अभिनेता आणि अनुवादक अशा साहित्यिक जडणघडणीचा अभ्यास या प्रकरणामध्ये केला आहे.

आत्मचरित्रामध्ये आत्मचरित्रकाराच्या जीवनाबरोबर तो ज्या समाजात जन्मतो, वाढतो त्या समाजाचेही चित्रण होत असते. म्हणून तिसऱ्या प्रकरणामध्ये 'एका साळियाने'

या आत्मचरित्राच्या सामाजिकतेची चर्चा केली आहे. लक्ष्मीनारायण बोर्लीचा जन्म साळी समाजात झाला. या साळी समाजाचा प्रमुख व्यवसाय हातमागावर वस्त्र विणण्याचा आहे. साळ्यांच्या दिवसभर खड्डा मागावर वस्त्र विणण्याच्या कामावरून त्यांच्या समाजाच्या कष्टाळूपणाचे दर्शन घडते. साळी लोक काम करताना गाणी गातात. त्यावरून त्यांची जीवन जगण्याची रीत समजते. विधवा विवाहासारख्या प्रथांतून साळी समाजाच्या आधुनिक विचारांचा प्रत्यय येतो. साळी समाजात असणाऱ्या अंधश्रद्धा पाहता त्यांच्या समाजाचा भोळेपणा आणि अज्ञानीपणा स्पष्ट झाला आहे.

साळी समाजातील स्त्री-पुरुष देवदेवतांची पूजा केल्याशिवाय आपल्या कामांची सुरवात करत नाहीत. यावरून त्यांच्यावर धर्माचा पगडा असल्याचे स्पष्ट होते. साळी समाजात अनेक सण, उत्सव तेलंगणी पद्धतीने साजरे करतात. या साळी समाजात अनेक क्रांतीकारी होते, ज्यांनी देश स्वातंत्र्याच्या लढ्यात स्वतःला झोकून दिले. त्यावरून त्यांच्या देशप्रेमाचे दर्शन घडले आहे. साळी समाजातील सामाजिक कार्यकर्त्यांनी तेलुगू समाजाबरोबर मराठी समाजाचाही उत्कर्ष साधला आहे.

तेलुगू पद्मशाली समाज हा मूळचा आंध्रप्रदेशातील तेलंगणचा. या तेलंगणात अनेक वर्षे जमीनदारी पद्धती आस्तित्वात होती. या जमीनदारांनी अनेक गरीब शेतकऱ्यांच्या जमिनी बळकावून त्यांना वेठबिगार बनवले. वेठबिगाऱ्यांचे जीवघेण्या पद्धतीने या जमीनदारांनी शोषण केले. या शोषणाची सविस्तर चर्चा केली आहे. वेठबिगाऱ्यांच्या नववधूंना भोगणे, त्यांच्या मुलींना रखेली म्हणून ठेवण्याच्या प्रथांची मनोविश्लेषक पद्धतीने चर्चा केली आहे. तेलंगणातील साळी लोकांना या जमीनदारांनी खूप छळले. जमीनदारांनी अनेक वर्षे साळ्यांनी विणलेल्या वस्त्रांची फुकट लूट केली. तसेच वस्त्रांच्या मागणीनुसार पुरवठा न केल्यास साळ्यांच्या कुटुंबियांचा अतोनात छळ केला गेला. या छळाला कंटाळून साळी समाज तेलंगण सोडून सोलापूरात येऊन स्थायिक झाला. याच समाजात लक्ष्मीनारायण बोर्लीचा जन्म झाला. या साळी समाजाची पार्श्वभूमी

लक्षात येण्यासाठी तेलंगणातील सामाजिक परिस्थितीचाही आढावा या प्रकरणात घेतला आहे.

‘एका साळियाने’ या आत्मचरित्राचे वेगळेपण स्पष्ट करण्यासाठी चौथ्या प्रकरणात त्याच्या वाङ्मयीन वैशिष्ट्यांचा अभ्यास केला आहे. मराठी साहित्यामध्ये अनेक मराठी व्यक्तींनी मराठीमधून आत्मचरित्र लिहिली आहेत. पण ‘एका साळियाने’ या आत्मचरित्राचे प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे एका तेलुगू भाषिकाने मराठीमध्ये आपले जीवन चित्रित केले आहे. मराठीतील बहुतेक आत्मचरित्रे प्रसिद्ध व्यक्तींची आहेत. पण ‘एका साळियाने’ हे आत्मचरित्र एका साहित्य सेवेसाठी जीवन व्यथित केलेल्या साहित्यिकाचे आहे. त्यामुळे या आत्मचरित्राला एक वेगळेच वाङ्मयीन सौंदर्य लाभले आहे. हे आत्मचरित्र भाषावैज्ञानिकदृष्ट्या अतिशय महत्त्वाचे आहे. कारण या आत्मचरित्रामध्ये प्रसंगानुरूप तेलुगू भाषेचा वापर झाला आहे. तेलुगू भाषेतील शब्द, संवाद, लोकगीतं तेलुगू भाषा जाणून घेण्यास उत्सुक करतात. तेलुगू भाषा जाणून घेण्यासाठी वाचक आत्मचरित्राची पाने चाळू लागतो. तेलुगू भाषेच्या वापरामुळे तेलुगू साळी समाजाचे सण, उत्सव, लोकसंस्कृती समजते.

लक्ष्मीनारायण बोर्लींनी आपल्या जीवनातील प्रसंगांची अचूक निवड केल्याने त्यांचे जीवन चित्रण प्रत्ययकारी झाले आहे. या आत्मचरित्रातील व्यक्तिचित्रे साळी समाजाचे चित्र अधिक स्पष्ट करतात. आत्मचरित्रातील प्रांजळपणातून सत्यकथनाची प्रचिती येते. लक्ष्मीनारायण बोर्लींनी अगदी तटस्थवृत्तीने आपले जीवन चित्रित केल्याचा अनेक प्रसंगातून प्रत्यय येतो. आत्मचरित्रातील वातावरणाने वाचकांच्या मनावर दीर्घकाळ परिणाम साधला आहे. या एकूणच वाङ्मयीन वैशिष्ट्यांचा अभ्यास प्रस्तुत प्रकरणात केला आहे.

संदर्भग्रंथ सूची

१. कऱ्हाडे सदा : 'चरित्र आणि आत्मचरित्र'
लोकवाङ्मय गृह प्रा. लि. मुंबई
२. गाडगीळ गंगाधर : 'साहित्याचे मानदंड', पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई,
आ. दुसरी, १९७७.
३. गोखले द.न. : 'चरित्र-चिंतन' मौज प्रकाशन गृह मुंबई,
पहिली आवृत्ती, २६ जाने. २०००.
४. जाधव रा.ग. : 'मराठी विश्वकोश' खंड- २ रा
५. जोशी अ.म. : 'चरित्र आत्मचरित्र' (तंत्र आणि इतिहास)
सुविचार प्रकाशन मंडळ, धनतोली नागपूर-१,
द्वितीयावृत्ती एप्रिल १९६५.
६. जोशी न. म. : 'चरित्र आणि आत्मचरित्र'.
७. तांबे भा.रा. : 'मराठी वाङ्मयाचा इतिहास' खंड-५ वा, भाग-१,
मराठी साहित्य परिषद, पुणे.
८. बोरगांवकर वसंत : 'प्राचीन मराठीतील चरित्रलेखन', कॉन्टीनेन्टल प्रकाशन,
पुणे, ३०, प्रथमावृत्ती १९७८.
९. भालेराव विमल : 'आधुनिक मराठी वाङ्मयातील स्त्रियांची आत्मचरित्रे :
एक अभ्यास', साहित्य प्रसार केंद्र. नागपूर, १९८६.
१०. यादव आनंद : 'आत्मचरित्रमीमांसा', मेहता पब्लिशिंग हाऊस,
१२१६ सदाशिव पेठ, पुणे ३०, प्रथमावृत्ती, फेब्रु.१९९८